

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 159:343.915
DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.1>

МАКСИМІВ І.І.

**ІСТОРИЧНІ ВИТОКИ РОЗУМІННЯ ДИТЯЧОГО ЖЕБРАЦТВА
ЯК ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ**

**HISTORICAL ORIGINS OF THE UNDERSTANDING OF CHILD BEGGING
AS A LEGAL AND PSYCHOLOGICAL PHENOMENON**

Стаття присвячена історичній ретроспективі тлумачення дитячого жебрацтва як юридико-психологічного феномену. Наголошується, що науковий та громадський інтерес до жебрацтва як соціального явища почав зростати із середини 90-х рр. ХХ ст. у зв'язку поширенням цього явища в пострадянському суспільстві, повномасштабним вторгненням та розвитком теорії і практики соціальної роботи. Наводяться різноманітні наукові визначення феномену жебрацтва та окреслюється узагальнення його розуміння, а саме: бродяжництво – стан, спосіб життя бродяги, тобто бездомної людини, яка не має постійного місця проживання, сталого роду заняття, роботи. Ставлення суспільства до жебрацтва має свою давню історію. На перших етапах розвитку культурного середовища стародавніх слов'ян жебрацтвом займалися ті люди, яких плем'я виштовхувало зі своїх рядів з тієї чи іншої причини, зокрема, через порушення чинних соціальних норм, злочинство стосовно сородичів, прояви боягузтва в бою. З появою державності, розвитку торгівлі та ремесла, усталенням сімейних відносин з'являються прошарки населення, які з різних причин залишаються поза суспільством. В Європі раннього Середньовіччя ставлення до жебраків було обумовлено масовою релігійністю суспільної свідомості, християнськими догматами і заповідями про любов до ближнього. В XIV-XVII ст. терпимість до жебрацтва з різних причин зменшується, воно офіційно визнається соціальним злом. Починаючи з XVIII ст., поступово відбувається усвідомлення низької ефективності боротьби з жебрацтвом виключно силовими способами, хоча репресивна складова політики держави щодо жебрацтва залишається досить вагомою. В XIX ст. відбувається поступова відмова від силових методів впливу на жебраків, кримінального переслідування і примусової праці. Основними стимулами до праці для переважної більшості громадян стають інтереси та економічні фактори. У ХХ ст. соціальна політика європейських держав концентрується на створенні ефективних систем захисту соціального стану від загроз соціальних ризиків, забезпеченні мінімальних життєвих стандартів, тобто формуються соціально-економічні умови запобігання крайньої бідності, жебрацтва, безпритульності, їхньої профілактики.

Ключові слова: *жебрацтво, дитяче жебрацтво, бідність, спосіб життя, безпритульність.*

The article is devoted to a historical retrospective of the interpretation of child begging as a legal and psychological phenomenon. It is emphasized that scientific and

public interest in begging as a social phenomenon began to grow in the mid-90s of the twentieth century due to the spread of this phenomenon in post-Soviet society, the full-scale invasion and development of the theory and practice of social work. Various scientific definitions of the phenomenon of begging are given and a generalization of its understanding is outlined, namely: vagrancy is the state, way of life of a vagrant, that is, a homeless person who does not have a permanent place of residence, a stable occupation, or work. Society's attitude to begging has a long history. At the first stages of the development of the cultural environment of the ancient Slavs, begging was practiced by those people who were pushed out of the tribe for one reason or another, in particular, because of violations of existing social norms, theft against kin, or cowardice in battle. With the emergence of statehood, the development of trade and crafts, and the establishment of family relationships, there are strata of the population that for various reasons remain outside society. In early medieval Europe, attitudes toward beggars were conditioned by the massive religiosity of public consciousness, Christian dogmas and commandments about love for one's neighbor. In the fourteenth and seventeenth centuries, tolerance for begging decreased for various reasons, and it was officially recognized as a social evil. Starting from the eighteenth century, there was a gradual realization of the low effectiveness of combating begging exclusively by force, although the repressive component of the state's policy on begging remained quite significant. In the nineteenth century, there was a gradual abandonment of forceful methods of influencing beggars, criminal prosecution and forced labor. For the vast majority of citizens, the main incentives to work were interests and economic factors. In the twentieth century, the social policy of European states focused on creating effective systems to protect the social status from threats of social risks, ensuring minimum living standards, i.e., socio-economic conditions for preventing extreme poverty, begging, homelessness, and their prevention were formed.

Key words: *begging, child begging, poverty, lifestyle, homelessness.*

Вступ. Науковий та громадський інтерес до жебрацтва як соціального явища почав зростати із середини 90-х рр. XX ст. у зв'язку поширенням цього явища в пострадянському суспільстві, розвитком теорії і практики соціальної роботи та інших чинників [1]. Слід виділити публікації наукового та навчального плану М.В. Фірсова, В.І. Шаріна, А.Г. Горілого, А.М. Ключко, В.О. Петренко, В.А. Поліщук, Н.О. Семчук, О.І. Янкович та інш [2-5].

Виклад основного матеріалу. Жебрацтво як соціальне явище виникає в суспільстві за наявності певних соціальних умов. Під жебрацтвом, згідно з Академічним тлумачним словником української мови, розуміють збирання милостині, жебрання; відсутність необхідних для існування засобів; злиденність, убогість [7, с. 517]. Жебрацтво – соціальний феномен, що має місце практично в кожній країні світу, хоча ступінь його розповсюдженості різниться. Як спосіб існування жебрацтво відоме з найдавніших часів.

Оскільки деякі види жебрацтва безпосередньо пов'язані з бродяжництвом, надамо визначення й цьому явищу: бродяжництво – стан, спосіб життя бродяги, тобто бездомної людини, яка не має постійного місця проживання, сталого роду заняття, роботи [6, с. 237-238].

В Енциклопедичному словнику В. С. Безрукової зазначено, що жебрацтво є способом вирішення фінансових та матеріальних проблем шляхом звернення за безоплатною допомогою до осіб або до організацій [8]. Жебрацтво – явище соціально-економічне: зростання убогості в суспільстві народжує велику кількість бідних, жебраків. Водночас частина жебраків, втягнувшись у злидні і неробство, стають «професійними» жебраками і добровільно зберігають цей статус, не бажаючи його змінювати. Зазначимо і те, що інколи жебрацтво може стати способом збагачення – добування коштів для придбання дорогих речей, для розваг.

Слід зауважити, що всі види жебрацтва мають однакові форми зовнішнього вираження. Це: прохання милостині, «прибіднення» як припинення своїх можливостей, скарги, просьби, заяви на надання допомоги та ін. У будь-якому випадку тут має місце розрачунок на милість, доброту з боку громадськості, жалість людей. Схильність до жебракування як способу пристосування до життя може проявитися вже в дитинстві на основі заздрості або ліні [8, с. 599].

Також не варто виключати таку вірогідність стати на шлях жебрацтва, як життєві потреби, крайні обставини, психологічна криза сімейних відносин, неспроможність держави забезпечити нормальний рівень життя своїх громадян.

Проведений аналіз світового досвіду засвідчує, що навіть стабільні держави з високими економічними й культурними здобутками не позбулися проблеми жебрацтва, оскільки це явище має глибокі суто психологічні корені, виступає як несприйняття соціальних цінностей переважної більшості громадян країни, як форма особистої незгоди з діючими суспільними правилами і вимогами. А непродумані, жорсткі заходи державних заборон лише посилюють проблему, поглиблюють суперечності між сторонами.

Щоб краще зрозуміти сутність жебрацтва як соціально-психологічного феномену, слід звернутися до генезису даної проблематики.

Ставлення суспільства до жебрацтва має свою давню історію. Як відомо, на перших етапах розвитку культурного середовища стародавніх слов'ян жебрацтвом займалися ті люди, яких плем'я виштовхувало зі своїх рядів з тієї чи іншої причини, зокрема, через порушення чинних соціальних норм, злодійство стосовно сородичів, прояви боягузтва в бою тощо.

З появою державності, розвитку торгівлі та ремесла, усталенням сімейних відносин з'являються прошарки населення, які з різних причин залишаються поза суспільством (немічні старці, каліки, ті, які не мають сім'ї, пристанища). Прийняття Руссю християнства сприяло тому, що місцями скупчення жебраків стали церкви і монастирі, оскільки саме церква вчила любити ближнього через особисту милостиню. Любити ближнього – це, насамперед, нагодувати голодного, напоїти спраглого. Саме в такому сенсі проявляється ментальність християнського народу. Схоже відношення суспільства до людей, які займаються жебрацтвом, кардинально не змінилося і в сучасній Україні.

Злиденність на Русі (злиденність і жебрацтво у ті часи були синонімами) вважалась не економічним тягарем, а одним з основних засобів виховання народу. Часто люди ставали на шлях злидарювання не тому, що несподівано виникла нужда, а тому, що це було вигідніше, ніж своєю працею заробляти на хліб [9].

В Європі раннього Середньовіччя ставлення до жебраків було обумовлено масовою релігійністю суспільної свідомості, християнськими догматами і заповідями про любов до ближнього. Спосіб життя жебраків розглядається в релігійному контексті як божественний промисел. Саме через жебраків в процесі милостині встановлюється зв'язок з духовним, з вищими силами. Вважалося, що молитви жебраків найкраще доходять до Господа, і тому багато побожних громадян просили їх помолитися за них у храмі, за що жебрак отримував дрібну монету. Подаяння жебраку трактувалося як спосіб очищення від гріхів, спасіння душі. З кожним роком все більше і більше з'являлося жебраків, що просили милостиню в ім'я Христа.

Професійними жебраками в Середні віки ставали вигнані з товариства люди, знедолені ізгої. Це і волоцюги, і люди з фізичними вадами, і чужинці, а також ремісники та селяни, які зорозилися, жінки та діти, котрі залишилися без годувальника.

У Європі в XII–XIV ст. суспільство вже цілком усвідомлює загрозу жебрацтва, яке прийняло масовий характер, в тому числі «професійного». В цей період відбувається зниження позитивного сприйняття жебраків як носіїв релігійної моралі. В інтересах суспільства, жебраків не пускають в міста, непокірних карають, відбувається відторгнення жебраків як суспільного елемента. Окрім того, зміна економічних умов відіграла значну роль. Люди, які бажали працювати, стали в змозі прогодувати себе та свою родину. Жебраками ставали, в основному, особи, які не бажали працювати. Тому міська влада обходилася з бродягами та жебраками «без церемоній», будь-який бажуючий міг карати, заставляти їх виконувати роботу [10]. Однак, така політика видимого успіху не давала.

В XIV–XVII ст. терпимість до жебрацтва з різних причин зменшується, воно офіційно визнається соціальним злом. На той час жебрацтво дійсно набуло розмірів суспільного лиха. Величезні маси людей, не маючих засобів до існування, голодних і озлоблених, заповнювали міста та села, бродили дорогами, де вдавалися до насильства.

Держава вдається до нормативно-правового регламентування відносин суспільства і жебраків. Як правило, це полягало в забороні просити милостиню і подавати милостиню. Порушники несли сувору кримінальну відповідальність, інколи – аж до смертної кари. З'являється новий метод боротьби з жебрацтвом – ізоляція від суспільства, тобто примусове утримання в спеціально створюваних установах тюремного типу, де жебраків поділяли на працездатних і непрацездатних.

В Російській імперії вперше покарання за жебрацтво (навіть за подаяння жебракам) було введено Петром I. Як і в багатьох своїх реформах, він наслідував Захід (в країнах Європи жебрацтво вважали злочином ще з XIV ст.). Втім, в цьому була об'єктивна необхідність: у великих

містах кількість жебраків була настільки велика, що людям стало незручно пересуватися вулицями. В 1700 р. Петро I заборонив жебракам переходити з одного міста або повіту в інше. В 1705 р. був виданий наказ про тілесне покарання жебраків і введення штрафів для тих, хто подає милостиню. В 1712 р. жебраків зобов'язали жити в богодільнях, але багато з них тільки формально там реєструвалися, а далі продовжували займатися жебракуванням, дармоїдством.

В епоху Катерини II продовжилась політика створення і утримання сирітських будинків, лікарень, богодільень, будинків для психічно та невиліковно хворих. Завдяки створенню даної системи, суттєво скоротилася кількість жебраків. Згодом з'явилися перші закони, що регулювали стосунки між жебраком та суспільством, які в більшій мірі були заборонними. Хоча вони і загальмували розвиток жебрацтва на певний період, однак, не виявилися достатньо дієвими.

Починаючи з XVIII ст., поступово відбувається усвідомлення низької ефективності боротьби з жебрацтвом виключно силовими способами, хоча репресивна складова політики держави щодо жебрацтва залишається досить вагомюю. Каральні заходи застосовуються проти «професійних» жебраків і, в основній більшості, тільки за рішенням суду. Непрацездатне населення отримує соціальну допомогу від держави за місцем проживання, працездатне, – яке не має бажання трудитися, – перебуває у в'язницях або у так званих «робітних будинках». Таким чином, вирішується основне завдання відносно працездатних громадян, які займалися жебракуванням – всіякє залучення їх до трудових суспільних відносин. Даний напрям роботи держави дозволив значною мірою знизити кількість жебраків і безпритульних, але повністю вирішити проблему жебрацтва в суспільстві не вдалося. Саме в цей період дослідники звернули свою увагу на жебрацтво дітей і висунули на розгляд так званий проєкт «системи захисту дитинства». В ньому пропонувалася низка нововведень, зокрема, «дитяче право», за порушення якого батьки, родичі або інші дорослі, котрі змушували дітей до жебрацтва, потрапляли б під суд.

Отже, можна констатувати, захист дітей, їх нормальний фізичний та моральний розвиток став актуальним для держави та громадськості. Так, в статті 2079-II розділу «Про зловживання батьківською владою та про злочини дітей проти батьків» «Укладення про покарання кримінальні і виправні» 1845 р. зазначено: «Батьки, які використовують на зло свою владу, переконують дітей вчинити злочин, втягують умисно неповнолітніх дітей своїх у вчинення злочину, підлягають за це, навіть якщо вони не приймали активної участі у вчиненні злочину, вищій мірі покарання або стягненню за той злочин, визначений в законі» [11, с. 972].

У статті 2093 розділу IV «Зловживання владою опікунів та піклувальників» того ж Укладення вказано: «Опікун, який використовує свою владу на зло дитині або внаслідок злочинних переконань чи вподобань, втягне умисно в скоєння злочину особу, яка знаходиться під його опікою чи піклуванням, підлягає за те вищій мірі покарання або стягненню на те в законі визначеному» [11, с. 974].

Формуванню нових відносин «суспільство – жебрак» слугував розвиток капіталізму, економічний і соціальний прогрес, становлення громадянського суспільства, ідеологія національної солідарності та прав людини в XIX ст. В даний період відбувається поступова відмова від силових методів впливу на жебраків, у тому числі, кримінального переслідування і примусової праці. Основними стимулами до праці для переважної більшості громадян стають інтереси та економічні фактори. На зміну боротьбі з жебрацтвом приходить політика його запобігання, профілактика [12].

Узагальнюючи ставлення суспільства до жебрацтва як до соціального явища, можна виділити кілька етапів.

Етап перший – «шанування». Це раннє Середньовіччя. Ставлення до жебраків обумовлено релігійним суспільною свідомістю, християнськими догматами і заповідями про любов до ближнього. Спосіб життя жебраків розглядається в релігійному контексті як божественний промисел, в ньому бачиться зречення від мирських благ, саме через жебраків в процесі милостині встановлюється зв'язок з ірреальним. Мандрівник, жебрак – узаконений Новим Заповітом об'єкт уваги і допомоги. Він викликає повагу і схиляння.

Етап другий – «відторгнення». У Європі в XII-XIV ст. суспільство вже цілком усвідомлює загрозу жебрацтва, що прийняв масовий характер, у тому числі «професійного», відбувається зниження сприйняття жебраків як носіїв релігійної моралі. В інтересах суспільства жебраків не пускають в міста, своїх висилають під нагляд громад за місцем проживання, прийшли видворяються з країни, непокірні караються. Однак політика відторгнення жебраків успіху не має.

Етап третій – «репресії» – XIV-XVII ст. Жебрацтво офіційно визнається соціальним злом. Держава нормативно-правовим способом регламентує відносини суспільства і жебраків. Як

правило, це заборони просити подаяння і подавати саму милостиню. Порушники несуть кримінальну відповідальність аж до страти. Силкові способи впливу на жебрацтво залишаються основними. Новий метод – ізоляція, тобто примусова локалізація носіїв соціальних патологій, в основному, в спеціально створених установах тюремного типу. Жебраки підрозділяються на працездатних і непрацездатних.

Етап четвертий – «соціальна допомога» – починається з XVIII ст. Репресивна складова політики держави щодо жебрацтва залишається ще вагомою, але поступово відбувається усвідомлення низької ефективності боротьби з жебрацтвом виключно силковими способами. Каральні заходи поліцейського характеру (арешт, взяття) застосовуються проти «професійних» жебраків, в основному за рішенням суду. Непрацездатні отримують соціальну допомогу за місцем проживання (народження) або в спеціальних установах, працездатні, які не бажають працювати, закріплюються у в'язницях або робітних будинках. Відносно працездатних вирішується головне завдання – всемірне залучення в трудові суспільні відносини.

Ця політика дозволила значною мірою знизити кількість бродячої бідноти, але вирішити проблему жебрацтва в прийнятній для суспільства мірою не вдалося.

Етап п'ятий – «профілактика» – бере свій початок в XIX ст. Розвиток капіталізму, економічний і соціальний прогрес, становлення громадянського суспільства, ідеологія національної солідарності та прав людини формують нові відносини «суспільство – жебрак». Відбувається повна відмова від силових методів впливу, у тому числі кримінального переслідування та примусової праці. Спонукаючими факторами для переважної більшості громадян стають економічні стимули і інтереси. На зміну боротьбі з жебрацтвом приходять політика його запобігання [1].

У XX ст. соціальна політика європейських держав концентрується на створенні ефективних систем захисту соціального стану від загроз соціальних ризиків, забезпеченні мінімальних життєвих стандартів, тобто формуються соціально-економічні умови запобігання крайньої бідності, жебрацтва, безпритульності, їхньої профілактики.

Наслідками Першої світової війни, Жовтневої революції та громадянської війни стали, окрім іншого, вкрай несприятливі матеріальні умови для громадян Радянського Союзу. Зокрема, різко зросло кількість дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, при цьому система їх соціального захисту була цілком зруйнована. В країні панував голод і розруха. Внаслідок високого рівня дитячої безпритульності та бездоглядності, залучення дітей до жебрацтва дорослими особами чи самостійного жебракування, діти вступали у свідоме доросле життя відчайдушними злочинцями або озлобленими, майже професійними, безхатченками, блудягами.

Щоб запобігти цьому, 04.03.1920 р. Рада Народних Комісарів СРСР прийняла декрет «Про справи неповнолітніх, які обвинувачені у суспільно небезпечних діяннях» та погодила «Інструкцію комісіям у справах неповнолітніх», в якій було зазначено, що обов'язком даних комісій є притягнення до відповідальності осіб, котрі втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, експлуатують неповнолітніх чи жорстоко з ними поводяться. Першим систематизованим законодавчим документом України, що встановлював кримінальну відповідальність батьків за залучення дітей до жебрацтва, став Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. Згідно з ч. 2 ст. 161 КК, була встановлена кримінальна відповідальність за залишення батьками малолітніх дітей без необхідної підтримки, а також їх експлуатацію шляхом потурання до заняття жебрацтвом [13, с. 98].

Паралельно з зазначеною нормою мала чинність Постанова Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів СРСР від 7 квітня 1935 р. «Про заходи боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх», якою було визначене наступне: «Осіб, викритих у підбурюванні або в залученні неповнолітніх до участі в різних злочинах, а також у примушуванні неповнолітніх до заняття спекуляцією, проституцією, жебракуванням і т. ін., – карати тюремним ув'язненням не нижче 5 років» [14, с. 40].

Згідно з ст. 208 Кримінального кодексу УРСР від 1960 р., встановлена кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, пияцтво, заняття жебрацтвом, проституцією, азартними іграми, а також використання неповнолітніх для цілей паразитичного існування. Такого роду злочин карався позбавленням волі на строк до 5 років. При цьому в Науково-практичному коментарі зазначалося: «Якщо моральний розвиток не ставиться в небезпеку заподіяння йому шкоди і при цьому відсутня суб'єктивна спрямованість дій винної особи на цю соціальну цінність, вчинене не підпадає під ознаки ст. 208 (наприклад, при використанні немовляти під час заняття жебрацтвом...)» [15, с. 638].

На нашу думку, приклад вкрай невдалий: використання немовляти – протиправне діяння з усіма ознаками суспільної небезпеки. Те, що немовля не усвідомлює шкоди, яка при цьому

наноситься конкретно йому і суспільним відносинам загалом, цього факту не змінює (за аналогією: жертва шахрайства також далеко не завжди усвідомлює, що її ошукано). До того ж такий спосіб життя матері, безумовно, перешкоджає нормальному фізичному і психічному розвитку дитини, хоча така шкода й не є очевидною для пересічних громадян.

Незважаючи на певну непослідовність трактування нормативно-правового регулювання протидії жебрацтву, в означені часи необхідності захисту дітей від використання у жебрацтві в соціальному контексті почала приділятися особлива увага. Можна констатувати, що в радянський період в СРСР була загалом сформована система соціального захисту населення, що дозволило значно скоротити жебрацтво. Створювались необхідні умови розвитку єдиної всезагальної та доступної системи матеріального забезпечення. Право громадян на забезпечення в старості, у випадку хвороби, повної або часткової втрати працездатності було закладено в Конституції СРСР. Це право гарантувалося соціальним страхуванням громадян, допомогою з тимчасової непрацездатності, виплатою пенсій за віком чи інвалідністю за рахунок держави.

Окрім зазначеного, КК УРСР 1960 р. містила ст. 214, згідно з якою заняття бродяжництвом чи жебрацтвом або ведення іншого паразитичного способу життя передбачало покарання у вигляді позбавлення волі або виправні роботи на строк від одного до двох років. Вчинення повторно такого діяння каралося позбавленням волі від одного до трьох років [16, с. 143]. В 1992 р. стаття 214 КК була вилучена з аргументуванням, що вибір способу життя – природне право кожної людини.

В чинному Кримінальному кодексі України проблема втягнення дитини в жебракування відображена в ст. 304 КК – «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність» розділу XII – «Злочини проти громадського порядку та моральності» в диспозиції ч. 1 – «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми...» (згідно Закону України № 616-VI від 01.10.2008 р.); в ст. 150-1 КК – «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» (Кодекс доповнено статтею 150-1 згідно з Законом № 894-VI від 15.01.2009 р.; із змінами, внесеними згідно з Законом № 3571-VI від 05.07.2011), а також в ст. 166 КК – «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування» розділу III – «Злочини проти волі, честі та гідності особи».

Список використаних джерел:

1. Войтович Н.М., Бречка Б.Б., Гримак О.Я. Жебрацтво як девіація: Історичний та соціальний аспект. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. Том 32 (71) № 3 2021, С. 39–44.
2. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи в Україні. Тернопіль: ТАНГ, 2001. – 191 с.
3. Поліщук В.А. Янкович О.І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи [Текст] : курс лекцій. Т. : ТДПУ, 2009. 256 с.
4. Семчук Н. О. Суб'єкт та суб'єктивна сторона залучення неповнолітніх до заняття жебрацтвом за законодавством України та деяких зарубіжних країн. *Вісник Академії адвокатури України*. – 2011. – Число 2. – С. 113–118.
5. Клочко А.М. Петренко В. О. Деякі аспекти правового регулювання відповідальності за дитяче жебрацтво в Україні. Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2015. № 6. С. 259–261.
6. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. Том 2, 1971. С. 517.
7. Словник української мови : [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Том 1, 1971. – С. 237–238.
8. Безрукова В. С. Основы духовной культуры (энциклопедический словарь педагога). Екатеринбург, 2000. С. 599–600.
9. Грушевський М. С. Історія України-Руси: [в 11 томах]. – К.: Наук. думка, 1991. – Т.1. – 648 с.
10. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. М.: Искусство, 1990. 280 с.
11. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе. Том XX. Отделение первое, 1845 г., от № 18573-19303. Санкт-Петербург. В типографии, Отделение Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1846. – 1045 с.
12. Феномен жебрацтва: характеристики та соціально-економічні основи. URL: http://nebook.net/book_storya-socjalno-roboti_652_page_53

13. Новый Уголовный кодекс УССР / под ред. С. А. Пирогова. – Харьков : Юрид. изд-во НАРКОМЮСТА УССР, 1927. 121 с.
14. Борьба с вовлечением несовершеннолетних в преступную деятельность / И. П. Лановенко, Т. С. Барило, Ф. Г. Бурчак [и др.] ; отв. ред. И. П. Лановенко. К. : Наук. думка, 1986. 254 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Спеціальний випуск (за станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 25 травня 1994 року) / Ю.В. Александров, М.Й. Коржанський, П.С. Матишевський. К.: Юрінком, 1994. 797 с.
16. Уголовный кодекс Украинской ССР : Офиц. текст с изм. и доп. по состоянию на 1 июля 1983 г. К. : Политиздат Украины, 1983. 215 с.

УДК 340.11:341.171:342.7

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.6.2>

РОГОВА О.Г., ОСТАПЕНКО О.Г.

ПРИНЦИПИ ПРАВА ЯК ДЖЕРЕЛО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

PRINCIPLES OF LAW AS A SOURCE OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

Поширення методології природно-правового мислення як інструментарію наукових досліджень та платформи взаємодії людини і держави поступово призвело до розширення наукового дискурсу щодо сутності, ролі та місця принципів права у механізмі правового регулювання. Кінець ХХ – початок ХХІ століття для вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції знаменувався збагаченням наукових досліджень сутності принципів права як одного з основних елементів правової доктрини, правової системи держави, процесів правотворення та реалізації права. Вплив європейської інтеграції, вступ України до Ради Європи та ратифікація Конвенції про основоположні права та свободи стали переламними факторами у переосмисленні сутності принципів права як джерела права.

Аналіз європейської системи захисту прав людини дозволив сформулювати наступні особливості її організації та функціонування: наявність двох регіональних інституційних систем захисту прав людини, які реалізуються в межах Ради Європи та в межах ЄС частково носить характер конкуренції та частково взаємно субсидіарний характер. Феномен конкуренції між системами захисту прав людини Ради Європи та ЄС носить політичний та організаційний характер, зберігаючи при цьому змістовну єдність та уніфіковане розуміння застосовуваних принципів права. Розвиток судової практики як середовища формування принципів права відбувався завдяки унікальному поєднанню та співіснуванню юрисдикцій Суду ЄС, ЄСПЛ та національних судових систем держав-членів. Головним вектором розвитку правотворчої та правозастосовної практики ЄС можна вважати поступове напрацювання живого, динамічного прецедентного права, аксіологічним ядром якого виступають найважливіші загальні принципи права. Поєднання у правовій системі ЄС елементів континентального та загального (прецедентного) права дозволило Європейському Союзу побудувати ефективну систему захисту прав людини з поступовим збільшенням питомої ваги судових прецедентів.

Ключові слова: *принципи права, джерело права, права людини, Європейський Союз, Україна.*

© РОГОВА О.Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця)

© ОСТАПЕНКО О.Г. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки (Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця)